

APZIŅAS BRĪVĪBA UN RELIĢISKO ORGANIZĀCIJU LIKUMS: LATVIJAS UN KRIEVIJAS GADĪJUMI¹

Laima Geikina

Dr. theol., LU Teoloģijas fakultātes profesore

2018. gada pavasarī Latvijā skaļi izskanēja diskusija par divu luterisko baznīcu mantojuma tiesībām uz Latvijas Republikas laika Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas garīgo un materiālo mantojumu. Jau pirms tam Latvijas Republikas Satversmes tiesa bija saņēmusi iesniegumu no Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta, kurā turpināja izskatīt Latvijas Pareizticīgās autonomās baznīcas iesniegumu par atteikumu reģistrēt minēto baznīcu.² Vienkāršam vērotājam no malas šādas aktivitātes varētu likties maznozīmīgas, ja vien šie gadījumi kopumā neatklātu Latvijas atsevišķu likumu nevēlēšanos pildīt saistības cilvēktiesību un brīvību nodrošinājumam.

Pateicoties ERAF aktivitātes 1.1.1.2. pasākuma “Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts” pētnieciskajam projektam “Teoloģijas un prakses mijattiecības ilgtspējīgā starpkultūru un starpreliģiju dialogā” (1.1.1.2/VIAA/1/16/076),³ 2018. gada

¹ Publikācija tapusi, pateicoties ERAF aktivitātes 1.1.1.2. pasākuma “Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts” pētnieciskā projekta “Teoloģijas un prakses mijattiecības ilgtspējīgā starpkultūru un starpreliģiju dialogā” (1.1.1.2/VIAA/1/16/076) finansiālam atbalstam.

² Lidija Dārziņa, “Ierobežojumi draudzēm izveidot baznīcu neatbilst Satvermei”, <https://lvportals.lv/tiesas/295198-ierobezojumi-draudzem-izveidot-baznīcu-neatbilst-satvermei-2018> (skatīts 14.08.2018.)

³ “Teoloģijas un prakses mijattiecības ilgtspējīgā starpkultūru un starpreliģiju dialogā”, <https://www.lu.lv/index.php?id=51533> (skatīts 14.08.2018.)

pavasārī viesojos pie sadarbības partneriem Sanktpēterburgā – Krievijas Ev. luteriskās baznīcas Teoloģijas seminārā. Pateicoties semināra atbalstam, bija iespēja nedēļu veltīt apziņas brīvības un likumu savstarpējo attiecību pētījumiem Sanktpēterburgas Reliģiju vēstures muzejā. Tieši šie pētījumi mudināja salīdzināt, kāda ir bijusi divu kaimiņu valstu pieredze apziņas brīvības principu nodrošināšanā pēc PSRS sabrukuma. Ar saviem pētījuma rezultātiem vēlos dalīties šajā publikācijā.

Tēze: gan Latvijas, gan Krievijas gadījumā likumi, kas attiecas uz apziņas brīvības nodrošināšanu, ir diskriminējoši pret minoritārām reliģijām.

Metodoloģija: divu likumdošanas gadījumu – Latvijas un Krievijas – salīdzinoša analīze.

Jēdzieni. Minētā pētījuma kontekstā vēlos definēt dažus būtiskus jēdzienus.

Apziņas brīvība. Apziņas brīvība attiecībā pret ticības brīvību ir kā vispārīgais un konkrētais. Ticības brīvība nozīmē brīvību izvēlēties reliģiju, bet apziņas brīvība – katra indivīda tiesības izvēlēties pasaules uzskatu, attieksmi pret reliģiju, ietverot tiesības būt ticīgam, mainīt ticību, izpaust ticību un neticību visiem vienlīdzīgi, bez priekšrocībām, nepārkāpjot citu pilsoniskās tiesības.⁴

Jaunās reliģiskās kustības – reliģija, sekta vai alternatīvais garīgums, kas radies vai *pieaudzis līdz atpazīstamībai* 20. gs. laikā.⁵

Tradicionālās reliģijas. “Šo klasifikāciju ir izveidojuši likumdevēji ciešā sadarbībā ar izpildvaru un tiesu varu, un tā pamatojas uz sabiedrības aktuālo pieredzi reliģijas izpausmju jomā.”⁶

⁴ Михаил Станиславович Стецкевич, “Права человека, свобода совести и ведущие Российские конфессии” // *Наука. Религия. Общество* (СпБ: Санкт-Петербургское Философское общество, 2005), 152.

⁵ *New Religions: A Guide: New Religious movements, Sects and Alternative Spiritualities*, ed. Christopher Partridge (New York: Oxford University Press, 2004), 20.

⁶ Ringolds Balodis “Par reliģisko organizāciju klasifikāciju”, http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikācijas/Baznicu%20ties%20gramata/Balodis%20R_rel_org_klasifikacija.pdf (skatīts 15.08.2018.)

Tradicionālās vs netradicionālās reliģijas

Apziņas brīvība vēsturiski ir viena no pirmajām nozīmīgajām cilvēka tiesībām, tāpēc konkrētās sabiedrības demokrātiskumu atklāj tas, kādā līmenī gan likumdošanā, gan praksē šīs tiesības ir iestrādātas. No otras puses, ja tiesības uz apziņas brīvību tiek ierobežotas, tad arī ar visām pārējām cilvēka tiesībām parasti ir problēmas.

Lai izprastu, kāpēc Latvijas Republikas (LR) Reliģisko organizāciju likums (ROL) ir trīspakāpju, ar īpašām privilēģijām “tradicionālajām” konfesijām, ir nepieciešams izsekot, kā veidojās šāda trīspakāpju sistēma.

Līdz ar neatkarības atjaunošanu 90. gadu sākumā iesākās process, kas mēģināja risināt reliģiskās pluralitātes izaicinājumus jaunajai demokrātijai. PSRS sabrukumam bija ekonomiski (stagnācija un ekonomikas novājināšana militārās sāncensības dēļ) un ģeopolitiski iemesli, kā arī tas izrasīja dziļu sociālistiskās un ateistiskās ideoloģijas krīzi. No vienas puses, komunistiskā nomenklatūra iekšēji diskreditēja sociālistisko ideālu, bet visas ideoloģiskās mašīnērijas sludinātais materiālisms padarīja bezjēdzīgu upurēšanās (*žertvennostj*) nozīmi komunistiskās paradīzes celtniecībā zemes virsū. Varētu teikt, ka aukstā kara rezultātā liberālā ideoloģija uzvarēja sociālistisko. Savukārt reliģija dialektiskā materiālisma iespaidā nebija mirusi. Līdzīgi kā Krievijā, arī Latvijā bijām mantojuši multietniskumu un multikonfesionalitāti. Tāpēc vērts uzklaut Krievijas reliģijpētnieku vērtējumu par noteiktu reliģiju tradīcionalitātes pamatojuma veidošanos.⁷

Līdz kristietības ienākšanai Krievzemes civilizācija bija pagāniska, pēc tam ilgu laiku kristīgi-pareizticīga (ar puspagānisku divticību masu apziņā, bet valsts politikas līmenī – impēriskajā periodā ar citu ticību pielaidi tikai kā otrās vai trešās šķiras fenomenu). Padomju

⁷ Дмитрий Кирилович Богатырёв и Марина Ивановна Шишова, “Постсекулярная гипотеза и особенности Российской постсекулярности” // *Вестник Русской Христианской Гуманитарной Академии*. Том 16, №. 3 (Санкт-Петербург, 2015), 95.

laikos visas reliģijas, un īpaši pareizticība, piedzīvoja nicinošu attieksmi, valsts saglabāja monoideoloģiskumu. Pēcpadomju Krievijā nav oficiālas (valsts vai nacionālās) ideoloģijas, visas reliģijas un konfesijas tiek formāli atzītas par vienlīdzīgām likuma priekšā, bet tanī pašā laikā tiek nodalītas “tradicionālās”: pareizticība (lai gan tā nav reliģija, bet konfesija), islāms, jūdaisms un budisms. Pēc būtības pie tradicionālām tiek pieskaitītas pasaules reliģijas un abrahamiskās, turklāt pareizticīgā kristietība tiek pasniegta titulētas (*титульная*) reliģijas formā. Mūsdienu ideoloģisko situāciju Krievijā jāvērtē kā pēcimpērisku jeb neoimpērisku.

Attiecinot aprakstītos procesus uz Latvijas pieredzi, jāatgādina, ka kopš 18. gs. mūsdienu Latvijas teritorija tika inkorporēta Krievijas impērijā, un tāpat šeit darbojās tie paši likumi, kas visā impērijas teritorijā.

Tas, ka atrodamies tādā pašā neoimpēriskā situācijā attiecībā uz valsts attieksmi pret reliģijām, precīzāk konfesijām, liecina joprojām spēkā esošais ROL. 90. gados, kad tapa ROL, izstrādātāji sekoja tālaika LU Teoloģijas fakultātes profesora L. G. Taivana piedāvātai reliģisko organizāciju klasifikācijas sistēmai, kuru turpina attaisnot un uzturēt LU Juridiskās fakultātes profesors Ringolds Balodis. Minētā sistēma turpina neoimpēriskās tradīcijas pieeju, klasificējot reliģijas trīs līmeņos jeb pakāpēs:

- Latvijai tradicionālās reliģijas un konfesijas;
- no tradicionālajām konfesijām atšķēlušās neatkarīgas grupas ar ekstrēmām nosliecēm vai potencēm;
- valstij un latviešu nacionālajai identitātei naidīgas reliģiskas grupas.

Otrajā grupā L. G. Taivāns ierindo tādas reliģijas, kuras neatzīst centralizēto konfesiju hierarhiju vai vēlēto vadību. Trešo grupu viņš sadala sektās, kas ir atvasinātas no kristietības (Jehovas liecinieki, mormoņi un “Kristīgā zinātne”), kultos, kas ir tapuši, izmantojot Austrumu reliģijas un pielāgojot tās Rietumiem, un kvazireliģiskās kustībās, kas it kā darbojas uz reliģijas un zinātnes robežas (pie pēdējiem esot pieskaitāmas “Kristīgā zinātne”, sientoloģija [scientoloģija – L. G.], astroloģija

un mesmerisms). Zinātnieks atzīst, ka ir arī labdabīgas netradicionālas reliģiskas grupas, tādas kā “Pestīšanas armija”.⁸

Citāts atklāj sistēmas radītāju morālo vērtējumu attiecībā uz reliģiskā plurālisma situāciju – visi, kas nepieder pie pirmā līmeņa reliģiskās grupas, tiek raksturoti kā grupas “ar ekstrēmām nosliecēm vai potenciēm” un “valstij un latviešu nacionālai identitātei naidīgas”. Šādi lietota diskursa sekas jūtas vēl pašlaik, piemēram, sabiedriskajā domā attiecībā uz imigrācijas pieaugumu bēgļu krīzes iespaidā un politiķu lēmumos, rosinot Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas (LELB) likuma grozījumus un preambulas iekļaušanu (2018). Minētajā sistēmā Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas (LELBĀL) klasificējas kā reliģija, “kas neatzīst centralizēto konfesiju hierarhiju vai vēlēto vadību”. Šāda vērtējuma pamatjums atrodams R. Baloža skaidrojumā:

Zināmu reliģisko konfesiju tradicionalitātes statusu noteikšana pati par sevi nozīmētu valsts morālu apliecinājumu un atbalstu šo konfesiju vai organizāciju pozitīvajam ieguldījumam valsts sabiedrības veidošanā. Līdz ar to tiktu stimulēta baznīcas pašapziņa. Darbotos tas pats princips, kas izstrādāts, piešķirot valsts goda zīmes. Uzslavas saņēmējs cenšas atpelnīt sabiedrības sniegto uzticību, lai pierādītu, ka ir tās cienīgs. Varbūt tas arī ir iemesls, kāpēc, neesot šādai morālai uzslavas baznīcai, katoļu arhibīskaps Pujats un ev. luterāņu mācītājs Feldmanis atteicās pieņemt Triju Zvaigžņu ordeni no valsts. Neredzot savu konfesiju valstisko atzīšanu, tie savus darbus novērtē par pieticīgākiem. Baznīca sabiedrībai piedāvā konkrētas un universālas gadu simtos un gadu tūkstošos pārbaudītas pamatvērtības. Tās neatzīdama, neuzslavēdama konfesijas, valsts tās atgrūž. Tiešām žēl, jo nebija taču strīda par to, ka pārējās konfesijas tiktu nonievātas. Latvijas valsts tradicionāli ir

⁸ Ringolds Balodis, “Par tradicionālajām reliģiskajām konfesijām un esošajām reliģiskajām organizācijām”, *Latvijas Vēstnesis*, 28. maijs 1999, Nr. 174/176 (1634/1636), <https://www.vestnesis.lv/ta/id/24767> (skatīts 14.08.2018.)

daudzkonfesionāla. Runa ir par tradicionālo vērtību stimulešanu un kultivēšanu valsts mērogā.⁹

Šāda notikumu interpretācija ļauj pieņemt, ka divu sabiedrībā ievērojamu reliģisku darbinieku atteikšanās no valsts apbalvojuma ir mēģinājums panākt priekšrocības šo personu pārstāvētajām reliģiskajām organizācijām. Vairāk par to, kā šāds dalījums atspoguļojies ROL, turpmāk tekstā.

Līdzīgi procesi un attieksme paralēli notika arī Krievijā. 90. gadu otrajā pusē arvien skaidrāk iezīmējās Krievijas Pareizticīgās baznīcas (KPB) vēlme kļūt par “vienlīdzīgāku” nekā citas Krievijas konfesijas un reliģijas. Tas izpaudās pastāvīgos aicinājumos valstij veidot attiecības ar reliģiskām organizācijām atbilstoši to “sabiedriskajam nozīmīgumam”. Nebūdam mierā ar “KPB īpašo vēsturisko lomu Krievijā”, kas tika ietverta likuma “Par apziņas brīvību un reliģiskajām apvienībām” preambulā 1997. gadā, Belgorodas un Starooskoļskas arhibīskaps Joāns (*Иоанн*), Misionāru (*Миссионерского*) nodaļas priekšsēdētājs, uzskata par vēlamu pareizticības statusu definēt “ne tikai kā tradicionālu, bet arī kā valsti veidojošu un kultūru noteicošu reliģiju”.¹⁰ Otrkārt, KPB izvērsa kampaņu cīņā ar daudzveidīgām jaunajām reliģiskajām kustībām, kas vienlaicīgi tika sauktas par sektām, viltus reliģijām un destruktīviem kultiem. Raksturīgi, ka baznīcas vadība aicināja valsti izlēmīgi ierobežot to darbību.

Līdzīgi kā L. G. Taivans piedāvā salīdzināt reliģijas Latvijā, Krievijas 2004. gada likums “Par apziņas brīvību un reliģiskajām organizācijām” ietver 4 līmeņu valsts un reliģisko attiecību regulējumu:

1. līmenis – prioritārais līmenis, attiecības ar Krievijas Pareizticīgo baznīcu kā vislielāko reliģisko organizāciju, kas apvieno vislielāko ticīgo skaitu, un atsevišķos reģionos arī ar islāma reliģiskajām organizācijām;
2. līmenis – attiecības ar reliģijām un konfesijām, dziļi iesakņotām Krievijas sabiedrībā (veciticībnieki) un

⁹ Ringolds Balodis, *Latvijas Vēstnesis*, 1999.

¹⁰ Михаил Станиславович Стецкевич, “Права человека, свобода совести и ведущие Российские конфессии” // *Наука. Религия. Общество* (СПб: Санкт-Петербургское Философское общество, 2005), 153–154.

saistītām ar Krievijas tautu nacionālu pašidentifikāciju (tradicionālie budisti, jūdaisti, luterāņi u. c.);

3. līmenis – attiecības ar protestantu baznīcām, kurām Krievijā vēsture ir ilgāka par 100 gadiem: evaņģēliskie kristieši-baptisti, Vasarsvētku draudzes vai grupas, kas integrē Vasarsvētku draudžu idejas un prakses, septītās dienas adventisti un daži citi;
4. līmenis – attiecības ar reliģiskajām kustībām (kā vietējām, tā ārzemju), kas izvērsušas aktīvu darbību Krievijā kopš 90. gadu sākuma, pārsvarā maz pazīstamas un vēl pilnībā nav adaptējušās Krievijas apstākļos. Dažos gadījumos tās attīstās pozitīvā virzienā un ir potenciāli ierindojamās augstākā līmenī, citos gadījumos rodas konflikti un lietas var nonākt tiesā par šo organizāciju likvidāciju.¹¹

Kā iespējams secināt no iepriekš minētā vēsturiskā likumu tapšanas pamatojuma, gan Latvijā, gan Krievijā jau pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā tiek sekmēts vairāku līmeņu jeb pakāpju dalījums attiecībās starp valsti un reliģiskajām organizācijām. Izpratne par šāda veida attiecībām ir līdzīga gan Latvijā, gan Krievijā, to noteica kopīgi vēsturiskie apstākļi un politiskie procesi abās valstīs.

Apziņas brīvība un likumi, kas garantē šo brīvību

Katra cilvēka tiesības uz domu, apziņas un reliģijas brīvību ir daļa no Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas. Šo principu konkrētāks izklāsts ietverts Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 18. pantā.¹²

2006. gadā Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes studente Jekaterina Macuka sava diplomdarba kopsavilkuma 7. punktā norāda, ka ROL ietver īpašu attieksmi pret atsevišķām reliģiskajām organizācijām, tādā veidā ierobežoti interpretējot apziņas brīvības principu:

¹¹ Сергей Игоревич Иваненко, “Основные религиозные центры современной России” (М: Философская книга, 2004), 7–8.

¹² Jekaterina Macuka, “Valsts un reliģisko organizāciju attiecību modelis un tā īstenošana Latvijas Republikā”. Diplomdarbs (Rīga: LU JF, 2006), 5.

Ņemot vērā Latvijas Republikas vēsturisko attīstību, iesakņojušās tradīcijas un paražas, valstij nevar būt pilnīgi vienāda attieksme pret visām reliģiskajām organizācijām, kas šajā valstī ir, sevišķi atzīmējama atsevišķu reliģisko organizāciju īpaša nozīme sabiedrības dzīvē, valsts sociālajā un kultūras sfērā, kā arī pastāvēšanas ilgums Latvijas Republikas teritorijā. Pašlaik ir acīmredzama tendence normatīvi noregulēt valsts un minēto konfesiju attiecības. Ir skaidra valsts nostāja īpaši izdalīt atsevišķas reliģiskās organizācijas no citu organizāciju vidus un dibināt ar tām īpašas attiecības.¹³

Līdz pat 2018. gada 26. aprīļa Satversmes tiesas spriedumam spēkā bija ROL 7. panta 3. daļas¹⁴ un 8. panta 4. daļas¹⁵ normas, kas ierobežoja apziņas brīvību atsevišķu reliģisko grupu piederīgajiem.

Krievijas 2004. gada likuma "Par apziņas brīvību un reliģiskajām organizācijām" preambula paredzēja: 1) vienlīdzīgu attieksmi pret visām konfesijām; 2) prioritāri valsts attiecībās ar reliģiskajām organizācijām tiek atzīta īpašā pareizticības loma valsts vēsturē un tās garīguma un kultūras attīstībā, kā arī īpaša cieņa pret reliģijām un konfesijām, kas ir neatņemama Krievijas tautu mantojuma sastāvdaļa.¹⁶

Krievijā, līdzīgi kā Latvijā, līdz 90. gadu vidum apziņas brīvība tika uzskatīta par pozitīvu vērtību. 1992. gadā publikajā

¹³ Jekaterina Macuka, "Valsts un reliģisko organizāciju attiecību modelis un tā īstenošana Latvijas Republikā". Diplomdarbs (Rīga: LU JF, 2006), 45.

¹⁴ Reliģisko organizāciju likuma 7. panta trešā daļa noteic, ka vienas konfesijas draudzes var izveidot valstī tikai vienu reliģisko savienību (baznīcu). *Latvijas Vēstnesis*, 27. apr. 2018, Nr. 85 (6171). Oficiālas publikācijas Nr. 2018/85.27.

¹⁵ Reliģisko organizāciju likuma 8. panta ceturtā daļa noteic, ka draudzēm, kuras pirmo reizi uzsāk darbību Latvijas Republikā un nepieder pie valstī jau reģistrētajām reliģiskajām savienībām (baznīcām) (turpmāk arī – jaunizveidotas draudzes), pirmo desmit gadu laikā katru gadu jāpārreģistrējas reģistra iestādē un ka, pārreģistrējot reliģisko organizāciju, reģistra iestāde pamatojas uz Tieslietu ministrijas sniegto atzinumu par reliģiskās organizācijas iepriekšējā perioda darbības atbilstību normatīvo aktu prasībām. *Latvijas Vēstnesis*, 27. apr. 2018, Nr. 85 (6171). Oficiālas publikācijas Nr. 2018/85.27.

¹⁶ Сергей Игоревич Иваненко, *Основные религиозные центры современной России*, 6.

diskursā tika lietoti šādi formulējumi: “Mēs pārliecināti iestājamies par tiesībām katrai personībai reliģiski pašnoteikties, visu reliģiju vienlīdzību likuma priekšā un neierobežotu ticības izvēli.” Lai gan uz to brīdi jau eksistēja citas tendences, 1996. gadā Krievijas Pareizticīgās baznīcas patriarhs Aleksijs II un Svētā sinode nosauca apziņas brīvību Krievijā par reālu, nevis tikai deklaratīvu.

Krievijas likumam “Par apziņas brīvību” (aktuāls 2005. gadā) piemita diskriminējošs raksturs attiecībā uz salīdzinoši nesen Krievijā ienākušām konfesijām, kuras drīkstēja iegūt juridiskās personas statusu tikai pēc 15 gadu pārbaudes termiņa beigām.¹⁷ Tieši KPB uzstāja, lai likuma tekstā tiktu svītrotas frāzes, kas aizliegtu kādas reliģiskās organizācijas priekšrocības vai ierobežojumus.¹⁸ Šādas frāzes ietvēra 1990. gada likuma “Likums par ticības brīvību” 10. pants. Jaunajā likumā tika runāts par “priekšrocību, ierobežojumu vai cita veida diskrimināciju atkarībā no attieksmes pret reliģiju” nepieļaušanu (3. pants, 3. punkts) pilsoņu vidū, bet ne pret reliģiskajām organizācijām. Acīmredzami priekšroku dodot *kolektīvām tiesībām* iepretim *cilvēka tiesībām*, KPB vadība deklarēja vēlmi nostiprināt “vēsturisko saiti starp etnosu un reliģiju, kultūru, dzīvesveidu”. KPB netīkoja, vismaz oficiāli, pēc tām tautām, kuras neatrodas tās tradicionālajā ietekmes laukā (islāms – tatāri un kaukāzieši, budisms – burjati, luterāņi – vācieši un somi utt.), bet arī netiecās uzskatīt par normālu parādību kaut kādu nepareizticīgu propagandu krievu vidū. Piemēram, līdz ar 1997. gada likumu par reliģiskām organizācijām tika ierobežota ārvalstu misioņāru darbība.¹⁹ Patriarhs prozelītisku darbību strikti apzīmēja kā “destruktīvu” ne tikai attiecībā uz cilvēkiem, kas kristīti pareizticībā (tai skaitā arī uz nomināli pareizticīgiem), bet arī attiecībā uz tiem, kas saistīti ar KPB “vēsturiskām saitēm”, t. i., neticīgajiem un nekristītajiem, bet krieviem.²⁰

¹⁷ Līdzīgi ierobežojumi (10 gadi) vēl pirms Satversmes tiesas labojumiem attiecās uz draudzēm, kas tika no jauna reģistrētas Latvijas Republikā.

¹⁸ Абдул Нуруллаев, “Ислам и национализм в современной России” // *Религия и национализм* (М: 2000), 95.

¹⁹ Valdis Tēraudkalns, “Krievu pareizticīgā baznīca Krievijas publiskajā diplomātijā” // *Krievijas publiskā diplomātija Latvijā: mediji un nevalstiskais sektors* (Rīga: APPC, LU Akadēmiskais apgāds, 2014), 192. lpp.

²⁰ Михаил Станиславович Стецкевич, “Права человека, свобода совести и ведущие Российские конфессии,” 155.

Līdzīgu vērtējumu Latvijā 2007. gada publikācijā “Delfos” izsaka Valdis Ziemelis:

Latvijā ilgstoši līdzās ir pastāvējušas dažādas reliģijas, to savstarpējās attiecības un attiecības ar valsti pārsvarā bijušas labas. Diskusijas par šo tēmu saasinājās, kad izsludināja Reliģisko organizāciju likumu. Pēc tā, kad Saeima ratificēja Latvijas Republikas un Svētā Krēsla līgumu, atkal diskutē par to, vai Latvijā pret visām reliģijām nodrošināta vienlīdzīga attieksme, kas ir neatņemama reliģijas brīvības sastāvdaļa.²¹

No Latvijas un Krievijas gadījumu analīzes varam secināt, ka, pirmkārt, kā jau tas vairākkārt ir noticis Eiropas vēsturē, par apziņas brīvību iestājas reliģiskās minoritātes. Krievijas gadījumā tie ir gan Romas katoļi, gan protestanti. Atsevišķi Pareizticīgās baznīcas pārstāvji diezgan slimīgi uztver Romas katoļu baznīcas atjaunotni Krievijā un uzskata to par Pareizticīgās baznīcas kanonisko tiesību aizskārumu Krievijā. Katoļi savukārt uzskata, ka runāt par Krieviju kā Pareizticīgās baznīcas kanonisko teritoriju ir apšaubāmi.²² Tā kā Evaņģēliski luteriskā baznīca pārāk nenodarbojās ar misionēšanu, bet akcentēja starpkonfesionālo dialogu, tai vēsturiski bija izveidojušas labas attiecības ar Pareizticīgo baznīcu. Lai gan Ingrijas baznīca mēģināja gūt ietekmi citu somugru tautu vidū Krievijā. Tas izraisīja vietējo (Mordovijas) pareizticīgo neapmierinātību, viņi uzskatīja Mordoviju par savu kanonisko teritoriju.²³ KPБ kopumā negatīvi attiecas pret Krievijas vēsturē nosacīti liberāliem periodiem – pret sabiedrības demokratizācijas procesu 20. gs. sākumā, kas ietekmēja reformas baznīcas vidē; Hruščova laika atkusni, kas iezīmējas ar pastiprinātu ticīgo vajāšanu; Gorbačova pārbūves laika radīto atvērtību jaunām reliģiskām kustībām.²⁴ Zīmīgi, ka Latvijā

²¹ “Valdis Ziemelis: ‘Baznīca un valsts – šķirti vai kopā?’”, *Delfi*, 16.02.2007., <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/valdis-ziemelis-baznica-un-valsts-skirti-vai-kopa.d?id=16907653> (skatīts 08.09.2018.)

²² *Религиозная жизнь и культурное наследие России. Католицизм, Протестантизм, Армянская Апостольская церковь в России* (М: Институт Наследия, 1995), 35.

²³ *Ibid.*, 57.

²⁴ Valdis Tēraudkalns, “Krievu pareizticīgā baznīca Krievijas publiskajā diplomātijā,” 195 lpp.

minētās konfesijas, atrodoties vairākuma situācijā, rīkojas līdzīgi kā KPB Krievijā. Šeit jāpiemin reliģiskā vairākuma īpašā pozīcija, ka eksistē kādas “kanoniskās tiesības uz teritoriju”. Latvijas gadījumā “kanonisko tiesību uz teritoriju” koncepts tiek aizstāts ar “tradicionālo baznīcu jeb konfesiju” konceptu, kas pēc būtības atspoguļo to pašu saturu kā “kanoniskās tiesības uz teritoriju”.

Lielākā Krievijas reliģiskā struktūra – KPB – pamazām tuvojas tai robežai, aiz kuras atrodas principiāls apziņas brīvības, kā arī citu cilvēka tiesību un brīvību noliegums. 2000. gadā pieņemtajos “KPB sociālās koncepcijas pamatos” apziņas brīvības princips ieguvis pārsvarā negatīvu vērtējumu. Tās parādīšanās un apstiprināšana tiek uzskatīta par sabiedrības “reliģisko mērķu un vērtību” zaudējumu un “masu apostāzi un faktisku indifferenci pret Baznīcas lietām un uzvaru pār grēkiem”²⁵. Minētā principa jēgu dokumenta autori saskata vienīgi apstākļi, ka tas piešķir baznīcai “legālu statusu sekulārā valstī un brīvību no citādi ticīgajiem un neticīgajiem sabiedrībā”²⁶. Raksturīgi, ka KPB tiecas pēc apziņas brīvības ierobežojumiem – likumdošanā tika nostiprināta reliģiskā hierarhija. “KPB sociālās koncepcijas pamatu” kopīgais vēstījums un virzība saskan ar V. Putina administrācijas rīcību, iekļaujot nacionālās drošības stratēģijā reliģiju kā nozīmīgu faktoru. Apziņas brīvības koncepts tiek aizstāts ar garīgās drošības ideju.²⁷ Šeit iespējams salīdzināt publisko retoriku gan Latvijā, gan Krievijā laika posmā no 2000. gada līdz mūsdienām. Sabiedrības tikumības jautājums jeb “grēkā kritušo Rietumu” kritika regulāri parādās “tradicionālo” baznīcu retorikā Latvijā.

Krievijas vara arvien vairāk nonāk izvēles priekšā: attīstīties demokrātijas virzienā, ievērot cilvēktiesības vai šīs tiesības ierobežot, iznīcināt. Otrajā gadījumā tas perspektīvā novedīs pie Konstitūcijas pārrakstīšanas vai pie daudzu tās pantu pārvēršanās “mirušā burtā” (līdzīgi kā “garīgās drošības” jautājumā). Autoritārisma tendenču pastiprināšanās V.

²⁵ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви*, https://azbyka.ru/otechnik/oficialnye-dokumenty/osnovy-sotsialnoj-kontseptsii-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi/#0_1 (skatīts 09.09.2018.)

²⁶ Ibid.

²⁷ Valdis Tēraudkalns, op. cit., 195.–196. lpp.

Putina valdīšanas laikā neizslēdz šādu scenāriju. Šīs tendences pastiprināšanās ir vērojama, it īpaši, kopš Krimas okupācijas un Ukrainas kara sākuma 2014. gadā. Šāda saplūšana (vai ciešā sadarbība) ar valsti, par kuru visu laiku iestājas KPB, var izrādīties tik auglīga, ka viss cilvēka tiesību komplekss, t. s. apziņas brīvība, labākajā gadījumā būs apgraizītā veidā aprakstīta vien uz papīra.²⁸ Latvijas gadījumā mēģinājumi nostiprināt saplūšanu ar valsti atklājas Izglītības likuma “tikumības grozījumu”, Stambulas konvencijas neratificēšanas un LELB likuma preambulas izstrādes rosināšanā un atbalstā. 2018. gada Satversmes tiesas spriedums liecina par demokrātijas nostiprināšanos un apziņas brīvības principa iedzīvināšanu. Tas ir sākums, lai mazinātu tās sekas reliģiskās brīvības nodrošinājumā, kuras ir radušās “tradicionālajām” baznīcām, aizsargājot savas “kanoniskās tiesības uz Latvijas teritoriju”.

Apziņas brīvība postsekularitātes apstākļos un starpreliģiju konfliktu prevencija

Eiropas kultūras valstīm pārejot no konfesionalām uz *de facto* laicīgām valstīm, lielākās kristīgās apvienības pārgājušas no asi noliedzošas (Romā katoli) vai piesardzīgas attieksmes pret apziņas brīvību (protestanti) 19. gs. beigās uz tās pilnīgu atzīšanu. Pretstatā vadošām Krievijas konfesijām šāda iespēja formulēt savu attieksmi tika dota tikai 20. gs. 90. gadu beigās. Līdz tam tās tikai drīkstēja atkārtot oficiālo versiju par pilnīgu apziņas brīvību PSRS.²⁹ Latvijas Republikas gadījumā 1922. gada Satversmē netika deklarētas cilvēka un pilsoņa tiesības un brīvības. 1991. gadā tika pieņemts konstitucionālais likums “Par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem”, kas tika aizstāts ar Satversmes 8. nodaļu “Pamattiesības” 1998. gadā.³⁰ Līdz ar to iespējams pieņemt, ka mūsdienā Latvijas prakse apziņas brīvības jautājumos ir līdzīga ar procesiem, kādus tos atspoguļo Krievijas reliģijpētnieki.

Krievijas impērijā (un Latvijas teritorija ietilpa impērijā) sekularizācija sākas Pētera I un Katrīnas II laikā, kad reliģija

²⁸ Михаил Станиславович Стецкевич, *op. cit.*, 155, 161–162.

²⁹ *Ibid.*, 153.

³⁰ Jekaterina Macuka, “Valsts un reliģisko organizāciju attiecību modelis un tā īstenošana Latvijas Republikā,” 34 lpp.

zaudē savu ietekmi sociokultūras jomā un radikālā veidā tiek izspiesta no sabiedriskās dzīves. Pretējs šādi tulkotai sekularizācijai ir sakralizācijas process, kurā fenomeniem vai attiecībām tiek piešķirta transcendentāla, noslēpumaina jēga, notiek to pārveide par reliģiskiem objektiem. Šāda procesa rezultātā notika reliģiskās dzīves formu un satura atjaunotne, tradīciju maiņa un reliģiskās ietekmes zonu pārdale, bet ne reliģijas kā tādas marginalizācija. Sabiedrībā notiek kultūras matricas pārkodēšana: no teocentriska personālisma uz antropocentrisku individuālismu. Kristietībā un Jaunajā Derībā, atšķirībā no islāma un vēl mazākā mērā no jūdaisma, teokrātijas uzbūves imperatīvs nepastāv. Modernā laika zinātniskums piešķir sekularizācijai veselumu (holismu), tādā veidā piešķirot tai nozīmju ideoloģiskā ceļveža lomu jēgas pasaulē. Otrā pasaules kara garīgi morālās sekas bija tik šokējošas, ka radās termins, kas atklāja īstenības milzīgo atšķirību no līdz šim valdošā kristīgā ideāla, – pēckristīgais laikmets. 21. gs. sākumā kļuva skaidrs, ka ir kvalitatīvi mainījušās attiecības starp reliģiju, sabiedrību un valsti. Tā pēckristīgais modificējas jeb pārvēršas par pēcsekulāro/postsekulāro.³¹

Postsekularitāte nozīmē nevis sekularizācijas galu, bet drīzāk tās transformāciju. Reliģija cenšas atkarot savas pozīcijas, tomēr atgriešanās pie klerikālām attiecībām starp reliģiju, sabiedrību un valsti nenotiek. Sekulārisms ir pārkodējis sociokultūras matricu. Globalizācija rada vēsturē nebijušu daudzveidīgu reliģisko tradīciju mijiedarbi vienā kultūrā un vienā tiesību laukā. Runa ir nevis par vairāk attīstītu reliģiju dominanci pār mazāk attīstītām (islāms un kristietība pret pagānismu), bet gan par reliģisko tradīciju, kam ir augsti attīstītas intelektuālas un misionāras potences, mijiedarbi. Lai gan starpreliģiskie kari (gan aukstie, gan karstie) pastāv arī šobrīd, tomēr jārūnā drīzāk par konkurenci reliģiju tirgū. Arī pašas reliģijas ir mainījušās ilgstošas sekularizācijas ietekmē. Reliģiskās organizācijas rīkojas līdzīgi kā politiskās partijas, kas cīnās par elektorātu, vai arī tiek lietoti tādi ekonomiski apzīmējumi kā reliģiskais tirgus, konfesiju tēls u. c. Masu informācijas

³¹ Дмитрий Кирилович Богатырёв и Шишова, “Постсекулярная гипотеза и особенности Российской постсекулярности,” 98–100.

līdzekļi tradicionālos svētumus pārvērs zīmolos, un reliģisko līderu veiksmē ir tieši saistīta ar viņu publisko tēlu medijos.³²

Būtiska postsekularitātes pazīme ir intensīva reliģisko strāvojumu hibridizācija. Tiek runāts nevis par jaunām reliģiskajām kustībām (kas bija raksturīgi 20. gs. otrajā pusē), bet gan par esošo kustību pārtapšanu, piemēram, par harismātiskiem katoļiem, Amerikas pareizticīgajiem, kas integrē Vasarsvētku draudžu idejas un prakses, u. c. Šādi veidojumi ir interesanti reliģijpētniekiem, bet teoloģiski nebija iedomājami vēl pirms pusgadsimta.³³

Krievijas gadījumā starpreliģiju attiecību saasināšanās un asas valsts politikas kritikas iemesls ir fundamentālistisku noskaņojumu pieaugums daļā ticīgo, t. s. pareizticīgo vidū, kā reakcija uz sarežģītajiem sociālajiem apstākļiem un mēģinājums šo neapmierinātību vērst pret citādi ticīgajiem.³⁴ Latvijā šādu starpreliģiju konflikta saasināšanos piedzīvojām sabiedrības attieksmē pret bēgļiem, likumā par sejas aizsegšanas aizliegumu³⁵, kā arī jautājumā par kapelas ierīkošanu Saeimas namā³⁶.

Krievijā pret citādi ticīgajiem jeb “sektantiem” uzstājas tās partijas, kustības, kuru ideoloģijā tiek likts uzsvars uz tradicionālajām garīgajām un kultūras vērtībām. Pareizticībai šādos uzbrukumos ir sekundāra nozīme. Šāda retorika uzņem apgriezienus pēc 2009. gada, kad KPVB iegūst lielāku politisko varu pēc Kirila nonākšanas baznīcas vadībā un baznīcas vadība regulāri konsultējas ar vadošo partiju valstī. Ar tām konfesijām, kuras grūti nosaukt par sektām, cīņa notiek par tiesībām uz

³² Дмитрий Кирилович Богатырёв и Шишова, “Постсекулярная гипотеза и особенности Российской постсекулярности,” 102.

³³ Ibid., 102.

³⁴ Сергей Игоревич Иваненко, “Основные религиозные центры современной России,” 11.

³⁵ Minētā likumprojekta diskriminējošā rakstura pret vienu reliģiju – islāmu – analīzi iespējams lasīt portāla *Delfi* publikācijā “Reliģijas brīvība vai musulmaņu invāzija – ko gaidīt no nikābu lieguma Latvijā” (11.10.2016.), <http://www.delfi.lv/news/national/politics/religijas-briviba-vai-musulmanu-invazija-ko-gaidit-no-nikabu-lieguma-latvija.d?id=47996299> (skatīts 08.09.2018.)

³⁶ “Par strīdus objektu kļuvusi Saeimas lūgšanu kapela,” *Tvnet*, 12.01.2013., <https://www.tvnet.lv/5518551/par-stridus-objektu-kluvusi-saeimas-lugšanu-kapela> (skatīts 08.09.2018.)

“kanonisko teritoriju”.³⁷ Līdzīga retorika, politikās un garīgās varas mērķu vienotība un cīņa par tradicionālām garīgām un kultūras vērtībām atklājas arī Latvijā, it īpaši Satversmes preambulas tapšanas un pieņemšanas gaitā (2012–2014).

Nobeigumā vērā ņemamas ir reliģijpētnieku D. Bogatirjova un M. Šišovas visai skarbās prognozes:

Diemžēl sasteigtas un nepārdomātas kustības reliģiski ideoloģiskajā jomā ietver šādas bīstamības: totāls multikulturālisms, kas turpina liberālisma tendenci, un neoklerikālisms, vēl jo vairāk, ja tas tiks iejaukts nacionālistiskos lozungos. Pirmajā gadījumā paātrināsies sociuma atomizācija, bet mūsu civilizācija (Krievija – L. G.) dzisis involucionāri. Otrajā gadījumā, kuru iespējams uzskatīt par neveiklu atbildes meklējumu globalizācijas izaicinājumiem, iespējama starpnacionālu un starpreliģisku konfliktu ģenerēšana un sabrukums notiktu nevis involucionāri, bet revolucionāri.³⁸

Kāda būs Latvijas atbilde uz reliģiskā plurālisma attīstību un apziņas brīvības nodrošinājumu globalizācijas apstākļos? Involucionāra, revolucionāra vai kāda trešā alternatīva? Satversmes tiesas spriedums rada zināmu cerību, ka arī apziņas un reliģijas brīvības jomā tuvosimies vairāk Rietumu standartiem, nevis sekosim Austrumu kaimiņa iezīmētajai tendencei. Atliek atcelt reliģiju trīspakāpju dalījumu ROL, tādā veidā nodrošinot apziņas un reliģisko brīvību, kā tas ir paredzēts Latvijas Republikas Satversmes 99. pantā.

³⁷ Сергей Борисович Филатов и Роман Николаевич Лункин, “Возрождение религиозной нетерпимости в современной России: комплексы ксенофобии и сектоборчества” // *Религия и Российское многообразие*. Ред. Сергей Филатов (М. - ЦПБ.: Летний сад, 2011), 59–60.

³⁸ Дмитрий Кирилович Богатырёв и Марина Ивановна Шишова, “Постсекулярная гипотеза и особенности Российской постсекулярности,” 97.

Summary

Freedom of Conscience and the Law on Religious Organisations: Cases of Latvia and Russia

The current article is trying to answer the research question: what are the similarities and differences between Latvia's and Russia's laws; what does define freedom of conscience, religions and beliefs? This is a comparative study which discovered that at the beginning of the 90s similar three level regulations on relationship between a state and religion were established in both countries. There is a trend to put some denominations in the foreground traditional vs non-traditional. Non-traditional denominations and religions are somehow discriminated according to the state law. According to an action in the Constitutional court in Latvia the Law on Religious Organisations are currently being changed. On the other hand, there is no trend to liberate regulations to religious organisations in Russia. The most important conclusions drawn by the study show that although since the early days of both countries they have had the same framework and understanding of provisions of conscience and religious freedom, currently we can see different development in these countries.